DOI: [10.32702/2307-2156-2019.11.1](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.11.1)

УДК 342: 351

*Н. В. Винниченко,
д-р. екон. наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування
Навчально-наукового інституту бізнес-технологій
«УАБС» Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-6730-4629*

ПУБЛІЧНИЙ ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА СФЕРИ ЗАСТОСУВАННЯ

*N. V. Vynnychenko
Doctor of Science (Economics), Ass. Prof. Department of Accounting and Taxation,
Education and Research Institute For Business Technologies «UAB» Sumy State University*

PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT: PROBLEM OF DEFINITION AND SCOPE

В статті узагальнено підходи до визначення сутності таких основних категорій як «державне управління», «публічне адміністрування» «бюджетний менеджмент» та визначено співвідношення цих категорій з поняттям «публічного фінансового менеджменту». Визначено, що категорія публічного фінансового менеджменту не є синонімом жодної з цих категорій, а знаходиться на їх перетині, оскільки має певні сутнісні ознаки майже кожної з них і представляє собою систему, що включає сукупність норм, правил і процесів, які використовуються на державному і регіональному рівнях та реалізується через мобілізацію та ефективне управління державними і регіональними ресурсами, їх розподілом, здійсненням державних витрат, звітністю та контролем. Таким чином публічний фінансовий менеджмент є досить широким поняттям, що потребує подальших досліджень концептуальних основ його функціонування.

In the conditions when are going reforms, when a change of government cause to a changes in the country's strategy and policies, when the key messages are issues of reducing corruption and increase the effectivity in the management of financial resources, we have a need to explore existing mechanisms, tools and methods that can help ensure not only economic growth, but also sustainable development.

The article generalizes approaches to defining the essence of such main categories as "state management", "public administration" "budget management" and defines the relation of these categories with the concept of "public financial management". It is justified that the category of "public financial management" is not synonymous with any of these categories, but is at their intersection. This category has certain essential features of almost every one of these categories. It is a system that includes a set of standards, rules and processes used at the state and regional levels and is implemented through the mobilization and effective management of national and regional resources, their allocation, public expenditure, reporting and control. Analyzing and generalizing approaches to defining category of "state management" shows ambiguity in defining the essence of this category among scientists. The leading role have the state authorities in exercising an orderly and organized influence on public processes. "Public administration" represents the process of exercising power at all levels of the hierarchy of state bodies. In turn,

"budget management" represents the performance of management function within the budget process.

Thus, public financial management is a very deep concept that requires further exploration of the grounds of functioning. Today, the issue of defining the essence of this category has received little attention in national literature. The vast majority of research on the management of resources of the state and its regions, not only budgetary, but a complex of such resources, as opposed to domestic practice, takes place in publications of such world organizations as the World Bank, European Commission, OECD, Association of Chartered Certified Accountants (ACCA) etc.

Ключові слова: менеджмент; публічне адміністрування; державне управління; публічний фінансовий менеджмент; бюджетний менеджмент

Key words: management; public administration; state management; public financial management; budget management.

Постановка проблеми.

За період становлення вітчизняної науки з'явилася велика кількість суміжних, схожих чи то ідентичних категорій, застосування яких інколи унеможливило розуміння практичних процесів. Ускладнюється процес розуміння сутності окремих категорій і наявністю значної кількості досліджень щодо визначення тих чи інших дефініцій в роботах західних вчених. Все це створює передумови для дослідження наповнення цих підходів змістом та виокремлення сфери застосування кожної дефініції в економічній науці та на практиці. Не виключенням є і категорія «публічний фінансовий менеджмент», яка широко використовується в західних виданнях і має в вітчизняній теорії декілька суміжних понять таких, як «державне управління», «публічне адміністрування», «бюджетний менеджмент». Всі ці поняття є близькими за змістом проте схожими за окремими аспектами, що створюють змістовне наповнення цієї категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останній час в Україні реалізовано значну кількість спроб реформування державної влади та управління державними фінансами, що тісно пов'язані з політичними і економічними процесами в країні. Спроби реформувати державну владу викликають дискусії в науковій спільноті, що знаходить відображення в роботах вітчизняних і закордонних науковців. Так, питання визначення сутності ключових категорій та системи державного управління узагальнені в роботах таких вчених, як: Атаманчук Г., Авер'янов В., Бахрах Д., Ващенко К., Вайт Л., Волчкова Л., Голубь В., Зінченко Г., Ковбасюк Ю., Кравченко А., Нижник Н., Сурмін Ю. та багатьох інших. Питанням публічного адміністрування особлива увага приділена в роботах Гілад Ш., Купряшина Г., Лан С., Лодж М., Мартиненко В., Паррадо С., Уордман С., Філіпової Н. та інших. Питання розвитку категорії «бюджетний менеджмент» розкриті у роботах Добровольська О., Зварич М., Колодій С., Миронова Т., Могиляк П., Панкевич Л., Процай А., Хомічак Б., та інших. Не зважаючи на значну кількість публікацій щодо категорій досить близьких за змістом питання визначення сутності категорії «публічного фінансового менеджменту» залишаються в площині не достатньо сфокусованих, адже переважна більшість науковців таких як Бондар Ю., Босак О., Гусятинський М., концентрують свою увагу на категоріях «публічний менеджмент», або «публічне управління» роблячи наголос на управлінській складовій цього процесу, або зводять категорію публічного фінансового менеджменту до поняття «публічного адміністрування», що в більшості випадків пов'язане з закордонною практикою.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є узагальнення наукових і практичних підходів до визначення сутності категорії «публічний фінансовий менеджмент» та визначення сфери її застосування в науковому і практичному полі.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою конкретизації сутності понять, які знаходяться в досить близькій площині з категорією «публічний фінансовий менеджмент», виникає потреба аналізу цих понять. Серед таких загально-вживаних категорій в економічній науці і практиці виступають наступні: «державне управління», «публічне адміністрування», «публічний фінансовий менеджмент», «бюджетний менеджмент», «публічний фінансовий менеджмент».

Варто зазначити, що серед вітчизняних науковців можна виділити два підходи до розуміння сутності поняття «державного управління». Перший підхід є суб'єктивним і переважно концентрується на визначенні ключової ролі державних органів, суб'єктів державного управління, в реалізації цього процесу. Для другого підходу, який базується на визначенні ключової ролі об'єктів державного управління, характерно виокремлення безпосередньо напрямів, які є об'єктом управління (табл. 1).

Таблиця 1.

Узагальнення теоретичних підходів до трактування поняття «державне управління»

Автор/джерело	Визначення
Про заходи щодо впровадження Концепції	Вид діяльності держави, що полягає у здійсненні нею управлінського, тобто організуючого впливу на ті сфери і галузі суспільного життя, які вимагають певного втручання держави шляхом використання повноважень виконавчої влади. В той же

адміністративної реформи в Україні [1]	час державне управління здійснюється і за межами функціонування виконавчої влади, наприклад, на рівні державних підприємств, установ і організацій. Завдяки цьому поняття "державне управління" за змістом є ширшим, ніж поняття "виконавча влада". Для визначення змістовно поєднаних сфер або галузей суспільного життя, що потребують державного управління, використовується термін "сектор державного управління".
Ковбасюк Ю.В. Ващенко К.О. Сурмін Ю.П. [2]	Є процесом реалізації державної влади, її зовнішнім, матеріалізованим вираженням, яке поза цим не існує
Нижник Н.Р. [3]	Особливий вид суспільних відносин, що виникають у процесі державного управління – діяльності свідомо-вольового й організаційного характеру, відносини, що встановлюються у ході взаємної діяльності та відповідають меті держави, визначаються економічними та політичними основами суспільного устрою.
Вайт Л.Д. [4]	Операції, метою яких є реалізація публічної політики
Бахрах Д. Н. [6]	Діяльність держави або інших суб'єктів державної (публічної) влади, яка здійснюється поза межами законотворчості та правосуддя. Дане визначення державного управління виділяє і пов'язує такі явища та інститути, як державне управління і уряд в якості виконавчого органу єдиної державної влади та органів місцевого самоврядування, що реалізують у певному обсязі функції державного управління
Авер'янов В. [6]	Особливий та самостійний різновид діяльності держави, що здійснює окрема система спеціальних державних органів – органів виконавчої влади
Атаманчук Г. [6]	Практичний, організуючий і регулюючий вплив держави (через систему своїх структур) на суспільну і приватну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, збереження або перетворення, що спирається на її владну силу

Досить часто в наукових та практичних виданнях категорія «державного управління» заміщується поняттям «публічного адміністрування», проте ряд досліджень вітчизняних вчених, зокрема Горохольського В. не одноразово підкреслювали, що хоча ці поняття є тісно пов'язаними між собою і взаємодоповнюючими в окремих сутнісних аспектах, їх не можна вважати ні синонімами, ні ідентичними один одному. Існуючи підходи до дослідження сутності поняття «публічне адміністрування» представлені в табл. 2.

Таблиця 2.
Узагальнення теоретичних підходів до трактування поняття «публічне адміністрування»

Автор/джерело	Визначення
Encyclopedia Britannica [5]	Планування, організація, керівництво, координація та контроль державних операцій. Включає також певну відповідальність за визначення політики та програм урядів.
Філіпова Н. В. [6]	Професійна діяльність державних службовців, яка включає всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду, як міждисциплінарна академічна сфера, що базується на теорії та концепціях економіки, політичних наук, соціології, адміністративного права, менеджменту.
Енциклопедія державного управління [6]	Різновид управлінської діяльності інституцій публічної влади, завдяки якій держава та громадянське суспільство забезпечують самокерованість усієї суспільної системи та її розвиток у певному, визначеному напрямку
Купряшин Г. Л. [7]	Система адміністративних інститутів із ієрархією влади, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень спускається зверху донизу
Мартиненко В. [8]	Форма реалізації публічного управління, яке здійснюють представницькі органи демократичного врядування через свої виконавчі структури
Програма розвитку ООН [9]	1) цілісний державний апарат (політика, правила, процедури, системи, організаційні структури, персонал тощо), який фінансується за рахунок державного бюджету і відповідає за управління і координацію роботи виконавчої гілки влади та її взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві та зовнішньому середовищі; 2) управління та реалізація різних урядових заходів, що пов'язані з виконанням законів, постанов та рішень уряду та управління, що пов'язане з наданням публічних послуг

Таким чином, визначення сутності поняття «публічне адміністрування» лежить в площині форми і змісту цього поняття, що створює різні підходи до розуміння його сутності.

Визначення наступного поняття «бюджетний менеджмент» в українській практиці розглядається з двох точок зору. Так, Клець Л. Є. [10] розглядає дане поняття як сукупність заходів, форм і методів діяльності органів державного управління щодо формування, розподілення, витрачання бюджетних коштів із застосуванням контрольних дій на всіх стадіях бюджетного процесу. Проте, на нашу думку, бюджетний менеджмент не обмежується діяльністю виключно державних органів влади.

У свою чергу, група науковців Панкевич Л. В., Зварич М. А., Могиляк П. Я. та Хомічак Б. І. [11] під бюджетним менеджментом розуміють сукупність взаємопов'язаних дій (управлінських функцій), прийомів, методів, спрямованих на керівництво бюджетними ресурсами і відносинами, які виникають у процесі руху бюджетних потоків. Також зазначено, що бюджетний менеджмент повинен дати відповідь на питання: як ефективно керувати цим рухом і відносинами. З погляду даних науковців, бюджетний менеджмент є одним із напрямків фінансового менеджменту з чим ми повною мірою погоджуємось.

Таблиця 3.

Узагальнення теоретичних підходів до трактування поняття «бюджетний менеджмент»

Автор/джерело	Визначення
Клець Л. Є. [10]	Сукупність заходів, форм і методів діяльності органів державного управління щодо формування, розподілення, витрачання бюджетних коштів із застосуванням контрольних дій на всіх стадіях бюджетного процесу;
Панкевич Л. В., Зварич М. А., Могиляк П. Я., Хомічак Б. І. [11]	Сукупність взаємопов'язаних дій (управлінських функцій), прийомів, методів, спрямованих на керівництво бюджетними ресурсами і відносинами, які виникають у процесі руху бюджетних потоків. Бюджетний менеджмент повинен дати відповідь на питання: як ефективно керувати цим рухом і відносинами. Бюджетний менеджмент – це один із напрямків фінансового менеджменту;
Миронова Т. Л., Добровольська О. П., Процай А. Ф., Колодій С. Ю. [12]	Сукупність взаємозалежних дій, прийомів і методів, які спрямовані на управління бюджетними ресурсами й відносинами, що виникають у процесі руху бюджетних потоків.

Схожим є підхід Миронова Т. Л., Добровольська О. П., Процай А. Ф., Колодій С. Ю. [12], які розглядають бюджетний менеджмент як сукупність взаємозалежних дій, прийомів і методів, які спрямовані на управління бюджетними ресурсами й відносинами, що виникають у процесі руху бюджетних потоків. Тож надалі бюджетний менеджмент доцільно розглядати як сукупність заходів, форм, методів та взаємопов'язаних дій з боку державних органів влади та розпорядників бюджетними коштами направлених на прийняття виважених управлінських рішень щодо акумулювання, розподілу використання бюджетних ресурсів, що виникають у процесі руху бюджетних коштів.

Досить близьким і таким, що діє на межі понять «державного управління», «публічного адміністрування» і «бюджетного менеджменту» є поняття «публічного фінансового менеджменту». В вітчизняній науковій літературі ближчим за змістом є поняття бюджетного менеджменту проте його не можливо ототожнювати в повній мірі з «публічним фінансовим менеджментом». В табл. 4 узагальнені підходи до визначення сутності питання «публічний фінансовий менеджмент».

Таблиця 4.

Узагальнення теоретичних підходів до трактування поняття «публічний фінансовий менеджмент»

Автор/джерело	Визначення
Лоусон Е. [13]	Базується на сукупності законів, правил, систем і процесів, які використовуються державою (регіонами), та направлений на мобілізацію доходів, розподіл державних коштів, здійснення державних витрат, звітність та контроль.
The World bank Group [14]	Підтримує сукупний контроль, визначення пріоритетності, підзвітності та ефективності управління державними ресурсами та надання послуг, які мають вирішальне значення для досягнення цілей державної політики, включаючи досягнення глобальних цілей сталого розвитку
Європейська комісія [15]	Займається управлінням державними ресурсами: розподілом та використанням ресурсів, зібраних з економіки. Включає 3 основні елементи державних фінансів: державні витрати, доходи, державний борг
OECD DAC 2009 Definition [16]	Включає всі компоненти бюджетного процесу країни, включаючи стратегічне планування, середньострокову структуру видатків, річне бюджетування, а також управління доходами, закупівлі, контроль, облік, звітність, моніторинг та оцінку, аудит та нагляд
Government of Canada [17]	Має вирішальне значення для базового економічного управління та є важливим для встановлення ефективності, легітимності та підзвітності функціональних держав та пов'язане з ефективним адмініструванням коштів, зібраних та витрачених урядами. Він лежить в основі всієї діяльності уряду та включає всі компоненти бюджетного циклу країни, включаючи: мобілізація доходів, виділення цих коштів на різні види діяльності, витрати та облік витрачених коштів
ACCA [18]	Стосується аспектів мобілізації ресурсів та управління видатками у державному секторі

Більшість підходів до визначення сутності категорії «публічного фінансового менеджменту» в окремих сутнісних аспектах перетинаються з поняттям «бюджетного менеджменту». Аналіз існуючих підходів до визначення «публічного фінансового менеджменту» свідчить про набагато ширший зміст цього поняття порівняно з поняттям «бюджетного менеджменту», і передбачає управління не тільки бюджетними доходами і видатками, а і передбачає управління іншими ресурсами, що залучаються з метою сталого розвитку: інвестиційними ресурсами, власними доходами бюджетних установ, коштами отриманими від реалізації проектів та з інших джерел. За результатами узагальнення існуючих підходів до визначення сутності публічного фінансового менеджменту, найбільш повним, на нашу думку, є поняття Е. Лоусона, яке є найбільш змістовнішим і окреслює більш чітку сферу застосування цього поняття.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи результати аналізу ключових дефініцій, а саме «державне управління», «публічне адміністрування», «бюджетний менеджмент» слід зазначити, що категорія «публічного фінансового менеджменту» є категорією, яка знаходиться на перетині цих понять і представляє собою систему, що включає сукупність норм, правил і процесів, які використовуються на державному і регіональному рівнях та реалізується через мобілізацію та ефективне управління державними і регіональними ресурсами, їх розподілом, здійсненням державних витрат, звітністю та контролем.

Список літератури.

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: *Указ Президента України. Концепція* від 22.07.1998 № 810/98. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98/ed20060528/find?text=%C4%E5%F0%E6%E0%E2%ED%E5+%F3%EF%F0%E0%E2%EB%B3%ED%ED%FF>
2. Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. – К. ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. – Т. 1. – 564 с
3. Грохольський В. Визначення сутності державного управління та його відмежування від суміжних понять // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука» Серія: «Юридичні науки» – № 1 (1). – 2017. – С. 28-32
4. What is Public Administration? - Meaning and its Definition // Management Study Guide. – <https://www.managementstudyguide.com/what-is-public-administration.htm>
5. Public administration//Encyclopedia Britannica – <https://www.britannica.com/>
6. Філіпова Н. В. Зміна співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» в системі суспільно-політичної трансформації // Державне управління: удосконалення та розвиток. – № 6. – 2015 – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=865>
7. Купряшин Г. Л. Государственный менеджмент: возможности и ограничения / Г. Л. Купряшин // Государственное управление. Электронный вестник. – 2003. – № 1. – Режим доступу : <http://www.spa.msu.ru>
8. Міненко М.А. Трансформація системи державного управління в сучасні моделі регулювання суспільства / М.А. Міненко // Державне управління: удосконалення та розвиток. Електронне фахове видання [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=581>
9. Глосарій Програми розвитку ООН. – Режим доступу : <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary/>
10. Клець Л. Є. Бюджетний менеджмент: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 640 с.
11. Бюджетний менеджмент: навч. посіб. / Л. В. Панкевич, М. А. Зварич, П. Я. Могиляк, Б. І. Хомічак. – К.: Знання, 2006. – 293 с.
12. Миронова Т. Л. Управління розвитком регіону / Т. Л. Миронова, О. П. Добровольська, А.Ф. Процай, С. Ю. Колодій : навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.
13. Lawson E. Public Financial Management // Professional Development Reading. – N 6. – http://gsdrc.org/docs/open/reading-packs/pfm_rp.pdf
14. Strengthened Approach to Public Financial Management Reform. // The World bank Group. – <http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/StrengthenedApproach/>
15. PFM I - Public Finance Management: Systems and Principles // European Union/ – https://europa.eu/capacity4dev/macro-eco_pub-fin/minisite/training-materials/pfm-i-public-finance-management-systems-and-principles
16. OECD's global knowledge base // OECD DAC 2009 Definition. – <http://www.oecd.org/dac/>
17. Public financial management // Government of Canada. – https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/human_rights-droits_homme/financial_management-finances_publiques.aspx?lang=eng
18. Members network panel in 2013 // ACCA Think Ahead. – https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_National/pk/mem/Members_network_panel_2013.pdf

References.

1. President of Ukraine (1998), Decree “Measures to implement the Concept of Administrative Reform in Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98/ed20060528/find?text=%C4%E5%F0%E6%E0%E2%ED%E5+%F3%EF%F0%E0%E2%EB%B3%ED%ED%FF> (Accessed 05 Nov 2019).

2. Kovbasiuk, Yu.V. Vaschenko, K.O. and Surmin, Yu.P. (2012), Derzhavne upravlinnia [Public administration], vol. 1, NADU, Dnipropetrovs'k, Ukraine.
3. Hrokhols'kyj, V. (2017), "Determination of the essence of public administration and its separation from related concepts", Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka» Ceriia: «Yurydychni nauky», vol. 1 (1), pp. 28-32.
4. Management Study Guide (2019), "What is Public Administration? - Meaning and its Definition", available at: <https://www.managementstudyguide.com/what-is-public-administration.htm> (Accessed 05 Nov 2019).
5. Encyclopedia Britannica (2019), "Public administration", available at: <https://www.britannica.com/> (Accessed 05 Nov 2019).
6. Filipova, N.V. (2015), "Changing the concepts of "governance", "public management", "public administration" in the socio-political transformation", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 6, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=865> (Accessed 05 Nov 2019).
7. Kupriashyn, H.L. (2003), "Public management: opportunities and limitations", Hosudarstvennoe upravlenye. Elektronnyj vestnyk, vol. 1, available at: <http://www.spa.msu.ru> (Accessed 05 Nov 2019).
8. Minenko, M.A. (2013), "Transformation of the governance into modern model of regulation of the society", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=581> (Accessed 05 Nov 2019).
9. UN (2019), "UN Development Program Glossary", available at: <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary/> (Accessed 05 Nov 2019).
10. Klets', L.Ye. (2007), Biudzhetyj menedzhment [Budget management], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
11. Pankevych, L.V. Zvarych, M.A. Mohyliak, P.Ya. and Khomichak, B.I. (2006), Biudzhetyj menedzhment [Budget management], Znannia, Kyiv, Ukraine.
12. Myronova, T.L. Dobrovol's'ka, O.P. Protsaj, A.F. and Kolodij, S.Yu. (2006), Upravlinnia rozvytkom rehionu [Managing the development of the region], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.
13. Lawson, E. (2015), "Public Financial Management", Professional Development Reading, vol. 6, available at: http://gsdrc.org/docs/open/reading-packs/pfm_rp.pdf (Accessed 05 Nov 2019).
14. The World bank Group (2019), "Strengthened Approach to Public Financial Management Reform", available at: <http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/StrengthenedApproach/> (Accessed 05 Nov 2019).
15. European Union (2019), "PFM I - Public Finance Management: Systems and Principles", available at: https://europa.eu/capacity4dev/macro-eco_pub-fin/minisite/training-materials/pfm-i-public-finance-management-systems-and-principles (Accessed 05 Nov 2019).
16. OECD (2009), "OECD's global knowledge base", available at: <http://www.oecd.org/dac> (Accessed 05 Nov 2019).
17. Government of Canada (2019), "Public financial management", available at: https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/human_rights-droits_homme/financial_management-finances_publiques.aspx?lang=eng (Accessed 05 Nov 2019).
18. ACCA Think Ahead (2013), "Members network panel in 2013", available at: https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_National/pk/mem/Members_network_panel_2013.pdf (Accessed 05 Nov 2019).

Стаття надійшла до редакції 20.11.2019 р.